

Doğu Akdeniz ve Güney Kafkasya'da Başarı ve Barışın Formülü

MEHMET PERİNÇEK

Dr.
Asya ve Afrika Ülkeleri Enstitüsü,
Moskova Devlet Üniversitesi

Dr. Mehmet Perinçek, 19 Eylül 1978'de İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olmuştur. İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde araştırma görevlisi olarak göreve başlamıştır. 2005-2006 öğretim yılında Moskova Uluslararası İlişkiler Devlet Enstitüsünde/Üniversitesinde (MGİMO(U)), 2010-2011 öğretim yılında Moskova Devlet Üniversitesi Asya ve Afrika Ülkeleri Enstitüsü'nde misafir araştırma görevlisi olarak çalışmıştır. 2017 yılından beri Moskova Devlet Üniversitesi Asya ve Afrika Ülkeleri Enstitüsünde misafir profesör olarak bulunmaktadır. Yirmi seneyi aşkın zamandır Rus-Sovyet devlet arşivlerinde "Türk-Sovyet İlişkileri" ve "Ermeni Meselesi" üzerine araştırmalar ve güncel Türk dış politikası üzerine çalışmalar yapmaktadır. Bu konular üzerine birçok kitabı ve makalesi bulunmaktadır. Kitap ve makaleleri, Rusça, İngilizce, Almanca, Farsça ve Azerbaycan Türkçesi olarak da yayımlanmıştır. Bu konular üzerine sempozyumlarda ve uluslararası konferanslarda tebliğler sunmuş, Türkiye'de ve yurtdışında konferanslar vermiştir.

E-mail: mperincek@hotmail.com

ABD'nin tek stratejisi var. Bütün planları, hazırlıkları, müttefikleri de ona göre şekilleniyor. Haliyle bu stratejinin hedefi olanların da buna karşı bütüncül bir stratejiye ve buna uygun bir savunma ve ittifaklar manzumesine ihtiyacı var. Libya'da da! Doğu Akdeniz'in güvenliğinin Suriye sorununa ilişkin nihai çözümün de garantisi olduğu unutulmamalı. Doğu Akdeniz'de hâkimiyet kuran ABD, Karadeniz'e çok daha rahat girme imkânı bulacak. Bu noktada Rusya'nın güvenliği, Türkiye'ninkiyle de örtüşüyor. Türkiye'nin Mavi Vatan stratejisi ve bu stratejinin bir parçası olarak Türkiye-Libya mutabakatı, Atlantik cephesinin Doğu Akdeniz'deki inisiyatifine ket vuruyor ve bölge ülkelerinin elini güçlendiriyor. Dolayısıyla bu hamle, sadece taraf iki ülkenin elini güçlendirmemiş, tüm Avrasya cephesi açısından bir savunma mevziisi yaratmıştır. Emperyalist cephenin hedefindeki bütün ülkelerin kendi aralarındaki rekabete veya husumete göre değil, nesnel çıkarları çerçevesinde bir çizgi belirlemeleri gerekir. Türkiye ve Rusya, bunun ilk adımlarını acil atmak zorunda. Çin'in Batı Asya'da daha etkin bir politika izlemesi, ABD karşıtı cepheyi destekleyecek önlemler alması ve Atlantik tehdidiyle karşı karşıya olan ülkelerin egemenliklerini pekiştirecek işbirliklerine girmesi kendi çıkarları adına da ayrıca önem taşıyor.

BUGÜN BÖLGEMİZDEKİ, ÖZELLİKLE DE Türkiye'nin taraf olduğu çatışma ve sorunlar dünyadaki genel kamplaşmadan bağımsız değil. Bu kamplaşma, Atatürklerin “zalim-mazlum milletler”, Leninlerin “ezen-ezilen milletler” olarak tanımladığından beri değişmedi.

Yani bir tarafta dünyanın kaynaklarını sömüren bir avuç ülke, diğer tarafta ise emperyalist sömürüye maruz kalanlar. Ezilen milletler safında, kendi bağımsız gelişim yollarını seçmiş olan gelişmekte olan ülkeler de bulunuyor. Bu kamplaşmayı Doğu-Batı, Kuzey-Güney, Atlantik-Avrasya arasındaki çelişme olarak da tanımlayabiliriz.

ABD Stratejisindeki Bütünlük

Bugünkü somut duruma baktığımızda ise Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) nihai olarak Orta Asya'daki enerji kaynaklarını ve yollarını ele geçirme ve zor yoluyla dolar saltanatını sürdürme hedeflerini görüyoruz. ABD'nin bu amaçlarına

ulaşmasında ise belirli bölgelerde hâkimiyet kurması özel önem taşıyor: Ortadoğu, Doğu Akdeniz, Doğu Avrupa, Karadeniz, Kafkasya.

Kısacası bütün bu bölgeler, ABD stratejisinde bir bütünlük arz ediyor. Bu stratejinin başarıya ulaşması da özellikle Rusya ve Çin'e diz çöktürülmesinden ve Türkiye'nin bölünmesinden geçiyor. Köklü devlet geleneğine ve güçlü askeri-ekonomik potansiyele sahip olan bu ülkeler, ABD planlarının önünde en ciddi engel olarak duruyor.

Washington, bu engellerin temizlenmesinde farklı planlar geliştirmiş durumda. Türkiye'nin payına düşen de “Büyük Kürdistan” projesi.

Hemen burada bir parantez açalım. “Büyük Kürdistan” projesi, sadece Türkiye'ye karşı değil. Zaten doğrudan İran, Suriye ve Irak'ı bölüyor. Ama diğer taraftan da ABD'nin Orta Asya yolunda önemli bir üssü işlevi göreceği için başta Rusya ve Çin olmak üzere tüm Avrasya'ya tehdit oluşturuyor.

Bu sebeple “Büyük Kürdistan”, ABD’nin sadece bölge planlarının değil, dünya hâkimiyeti stratejisinin de bir parçası. Kısaca İkinci İsrail.

Aynı durum, Rusya ve Çin’in ABD tarafından karşılaştığı tehditler açısından da geçerli. Rusya ve Çin’i kuşatan ABD, Türkiye ve tüm Avrasya coğrafyasını da kuşatmış oluyor.

Şimdi parantezi kapatabilir ve kaldığımız yerden esas konumuza geçebiliriz.

Doğu Akdeniz-Karadeniz: Tek Güvenlik Bölgesi

Bugün Libya’da yaşananlar da dünyadaki genel kamplaşmadan, ABD’nin temel stratejisinden ve bunun parçası “Büyük Kürdistan” projesinden bağımsız değil.

ABD’nin tek stratejisi var. Bütün planları, hazırlıkları, müttefikleri de ona göre şekilleniyor. Libya’da da öyle. Haliyle bu stratejinin hedefi olanların da buna karşı bütüncül bir stratejiye ve buna uygun bir savunma ve ittifaklar manzumesine ihtiyacı var. Libya’da da!

Zaten Libya’daki iç savaşa ve krize sebep olan da ABD’nin bu stratejisi değil mi? Hem dünyanın en kaliteli petrol rezervleriyle hem de jeopolitik konumuyla büyük öneme sahip olan Libya’da Kaddafi’nin iktidarda bulunması Washington açısından önemli bir engeldi. Bu engel, ABD’nin Arap Baharı’yla aşıldı.

Ülkeyi de kan gölüne bu süreç getirdi. Dolayısıyla bugün yaşadığımız sorunun birinci sorumlusu ABD ve bu konudaki Fransa gibi müttefikleri. Hemen notumuzu düşelim: Sebebi olanların sorunu çözmesi mümkün değil.

Sorun kimlerle çözülür?

Eğer ABD sorunun kaynağıysa ve Washington’un Libya hamleleri, önünde sonunda “Büyük Kürdistan”a bağlanacaksa, o zaman bu sorun kimlerle çözülebilir?

Yazının girişinde dünyadaki kamplaşmayı açıklarken ortaya koyduğumuz gibi ABD’nin planlarından muzdarip olan diğer güçlerle. Türkiye ve Rusya’nın bölgede aynı kaderi paylaştıkları açık. Peki, durum, Doğu Akdeniz’de de öyle mi? Türkiye Doğu Akdeniz’de, ABD-İsrail-Yunanistan-Güney Kıbrıs blokuyla karşı karşıya. Hatta bu blok, düzenledikleri tatbikatlarla ve yaşanan gaz arama kriziyle Türkiye’yi açıktan hedef alıyor. Ancak bu blok, sadece Türkiye’yi değil, Rusya’yı da tehdit ediyor. ABD, Türkiye’yi Doğu Akdeniz’den kuşatırken Rusya’yı da çevreliyor.

Washington, Güney Kıbrıs’a silah ambargosunu kaldırırken Rum Yönetimi’ni Moskova’ya karşı da kışkırtıyor. Ambargonun kaldırılmasını, Rum Kesimi’nin Rusya’ya karşı tavır almasına bağlıyor. Rum Kesimi’nde bulunan İngiliz üslerinin bölgedeki Rus varlığını da tehdit ettiği açık.

Ayrıca son dönemde Güney Kıbrıs’ta Rus kökenli vatandaşlara yönelik artan ırkçı saldırılar da Moskova’da rahatsızlık yarattı. Resmi Rus medyası bu konuda yayın yapmaktan geri durmuyor.¹

Konunun enerji boyutunda da durum farklı değil. Yukarıda andığımız blokun EastMed boru hattı projesi, Türkiye-Rusya işbirliğindeki Türk Akımı’na ve Türkiye-Azerbaycan ortaklığındaki Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi’ne (TANAP) ve hatta Orta Asya gazının Avrupa’ya ulaştırılmasına karşı bir proje. Rus basını, bu konuda Türk-Rus işbirliğine ve kader ortaklığına sık sık vurgu yapıyor.²

Rusya Enerji Bakanı Aleksandr Novak’ın Doğu Akdeniz enerji kaynakları konusunda Türkiye’ye işbirliği teklifi, bu bağlamda boşuna değil. (Abay, 2019).

Bunlarla birlikte, Doğu Akdeniz’in güvenliğinin Suriye sorununa ilişkin nihai çözümün de garantisi olduğu unutulmamalı. Türkiye kar-

¹ Örnek olarak bkz. RIA Novosti, 2019.

² Bazı örnekler için bkz. Danilov, 2020; Anpilogov, 2020; Пероптёр, 2020.

Doğu Akdeniz’de hâkimiyet kuran ABD, Karadeniz’e çok daha rahat girme imkânı bulacak. Bu noktada Rusya’nın güvenliği, Türkiye’ninkiyle de örtüşüyor.

şıtı blok, Rusya açısından Suriye üzerinden de sorun. Daha da ötesinde Doğu Akdeniz’de hâkimiyet kuran ABD, Karadeniz’e çok daha rahat girme imkânı bulacak. Bu noktada Rusya’nın güvenliği, Türkiye’ninkiyle de örtüşüyor.

Aynı durum Karadeniz için de söz konusudur. ABD’nin Karadeniz’e girme çabaları, sadece Rusya’yı kuşatma stratejisinde değil, Türkiye’yi çevreleme planında da rol oynuyor. Dünyadaki kampaşma, bu bölgede de kendini gösteriyor. ABD ve Ukrayna’nın Türk Akımı’na karşı anlaşma imzalamaları da bu tabloyu tamamlıyor.

Şimdi gelelim Libya’ya... Libya’da bu tablo dışında nesnel olarak başka bir kampaşma söz konusu olabilir mi? Doğal olarak, Türkiye ve Rusya’nın iki farklı tarafı desteklemesi akla geliyor. Bugüne kadar olan süreci özetlemek yarını anlamak bakımından önemli.

Rusya’nın Libya Politikasının Geçmişi

Rusya, Medvedev döneminde Arap Baharı’na esas olarak seyirci kalmıştı ve Libya’dan başlayan kırılma Suriye’ye kadar ilerledi. Bu gelişmelerden ders çıkartan Moskova, artık tehdidi önde kesmek için harekete geçti. Rusya, Şam’ın dave-tiyle Suriye’ye asker gönderirken Libya konusunda da daha faal bir çizgi izlemeye başladı.

Rusya, Libya iç savaşının başında tarafsız kalmış, diyalog sürecini desteklemişti. Moskova’nın gönlünde yatan aslan, üçüncü bir taraf olan oğul Kaddafi’nin de başarı şansı gözüküyordu. Hafter’in hâkimiyet alanının ülke topraklarının yüzde 94’üne kadar genişlemesi ve iç savaş kazanabileceğine dair bir görüntü vermesi, Rusya’nın o tarafa ağırlık vermesinde önemli rol

oynadı. Moskova, kazananın yanında yer almak istiyordu, böylece yeni kurulacak Libya’da etkisini artıracaktı.

Ama tabii Hafter tarafında yer alan tek kuvvet Rusya değildi. Hatta stratejik planda karşı karşıya bulunduğu güçlerle aynı safta bulunuyordu. Moskova’nın bakış açısı yine benzer mantıktan kaynaklanıyordu: Stratejik karşıtlarının etkisini azaltmak, kazanan gücü onlara bırakmamak.

Türkiye-Libya Mutabakatı ve Mavi Vatan

Ancak Türkiye’nin Libya krizine müdahil olması güç dengelerini değiştirdi. Ama daha da önemlisi Ankara ve Libya Ulusal Mutabakat Hükümeti (UMH) arasında imzalanan 27 Kasım 2019 tarihli Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması na Dair Mutabakat, bu karmaşık sürece son verdi. Safların netleşmesinde belirleyici oldu.

Türkiye’nin Mavi Vatan stratejisi ve bu stratejinin bir parçası olarak Türkiye-Libya mutabakatı, Atlantik cephesinin Doğu Akdeniz’deki inisiyatifine ket vuruyor ve bölge ülkelerinin elini güçlendiriyor. Dolayısıyla bu hamle, sadece taraf iki ülkenin elini güçlendirmemiş, tüm Avrasya cephesi açısından bir savunma mevziisi yaratmıştır.

Aslına bakılırsa Libya’da taşlar yerli yerine oturuyor. Kuzey Afrika ülkesindeki iç çatışma, dünyadaki cepheleşmeden bağımsız değildir. Belirli bir zamana kadar büyük güçler, sahadaki tarafları yoklamışlar, kendi yanlarına çekmeye, taraflar üzerinde etkilerini artırmaya çalışmışlardır.

Suriye’de Soçi Mutabakatı’yla boşan çıkan Türk-Rus çatışması planı, bu sefer Libya’da sahnelenmek istendi. Ancak bu plan da tutmadı. Dezavantaj gibi gözükken iki farklı tarafı destekleme durumu, avantaja çevrildi.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan UMH Başkanı Fayed Serrac ile birlikte (Mustafa Kaya/ Xinhua, 2020).

Fakat Atlantik güçleri 2019'un sonuna doğru suyu tekrar bulandırmaya çalıştılar. Suriye'de Soçi Mutabakatı'yla boşa çıkan Türk-Rus çatışması planı, bu sefer Libya'da sahnelenmek istendi.

Ancak bu plan da tutmadı. Dezavantaj gibi gözüken iki farklı tarafı destekleme durumu, avantaja çevrildi. 8 Ocak 2020 günü Erdoğan ve Putin İstanbul'da buluşup anlaştılar. Ankara, UMH; Moskova ise Hafter üzerindeki etkisini kullanarak ateşkesi sağlayacaklardı.

Sürecin Moskova'nın düşündüğü gibi ilerlediğini de söyleyemeyiz. Ocak ayında Moskova'da Türkiye ve Rusya'nın arabuluculuğunda yapılan ateşkes görüşmelerinde Sarrac Hükümeti, anlaşmanın altına hemen imza atarken; Hafter, mutabık kalınan metni imzalamadan ülkeden ayrıldı. Hafter'in sadece Rusya'nın etkisi altında olmadığı ortaya çıktı. Aslında bu Moskova açısından önemli bir hayal kırıklığı idi.

Bunu takiben Şubat ayı ortasında Rus özel güvenlik şirketi Wagner'in paralı askerlerini sözleşmeleri dolmadan Libya'dan geri çektiğine dair yazışmalar Rus basınına yansıdı.

ABD ve Fransa'nın Hafter'e Desteği

Bütün bu gelişmelerle birlikte Sarrac Hükümeti'nin Türkiye'yle imzaladığı mutabakatın Atlantik cephesinde hoş karşılanması mümkün değildi.

Trablus'a saldırıya hazırlanan Hafter güçlerinin ABD ordusu tarafından eğitildikleri, ABD askeri ve istihbarat yetkililerinin Hafter'le sıkı işbirliği içinde olduğu ve bölgenin hava sahasını tamamen kontrol ettikleri ortaya çıktı. Fransa'nın da ABD'den arda kalır bir yanı yoktu.³

ABD, Hafter'e tam destek verirken, Hafter de tam anlamıyla Atlantik yanında konumunu belirliyordu. ABD ve Hafter, Doğu Akdeniz'de kaderlerini birleştirmişti. En hassas ve mahrem konulardaki sistemli işbirliği, ilişkinin boyutlarını gözler önüne seriyordu. Ancak Libya'da Atlantik cephesinin bu hamlesi, karşısında duracak yeni işbirliği ve inisiyatiflerin koşullarını da hazırlıyordu.

Zor oyunu bozdu. Hem pragmatik hem de jeopolitik açıdan Rusya'nın yeni bir yönelim belirlemesi ihtiyacı ortaya çıktı.

Rusya, artık Libya meselesinde konumunu gözden geçirmek zorunda kalmıştı. Hafter'in Türkiye-Libya mutabakatına karşı konumlanışı, müttefiklerinin nihai şekilde belirlenmesinde rol oynuyor ve Atlantik kampına tamamen yerleşmesine yol açmıştı. Doğal olarak da Moskova'nın nüfuzu kırılırken, ABD'ninki hâkim hale geldi.

Bir de Türkiye'nin müdahalesi, Hafter güçlerini geriletmeye başlamıştı. Zor oyunu bozdu. Hem pragmatik hem de jeopolitik açıdan Rusya'nın yeni bir yönelim belirlemesi ihtiyacı ortaya çıktı.

³ ABD-Hafter ve Fransa-Hafter işbirliğinin ayrıntıları için şu yazılarıma bakılabilir: Aydınlik, 2020a; Perinçek, 2020a; Perinçek, 2020b; Perinçek, 2020c.

Artık Hafter tarafı, Wagner’le aralarındaki sorunları gizlemiyordu. Birbirlerinden memnuniyetsizlikleri basına da yansımaya başlamıştı.⁴ Sonuç olarak, 20 Mayıs’ta Wagner kalan askerlerini tahliye etme kararı aldı.

Wagner’den Türkiye’ye FETÖ Mesajı

Bu dönemde ilginç bir gelişme daha yaşandı. Rus özel güvenlik şirketi Wagner’in sahibi olarak bilinen Yevgeniy Prigojin, ABD Senatosu’na gönderdiği açık mektupta FETÖ’ye de değindi ve Washington’un Fethullah Gülen’i ülkesinde saklamasına tepki gösterdi. Prigojin’in bu çıkışı, Türkiye’ye yönelik bir mesaj olarak algılandı.

Putin’in aşçısı olarak da tanınan Prigojin’le ilgili 11 Haziran 2020 günü ABD Kongresi Temsilciler Meclisi, 16 Haziran’da ise ABD Senatosu iki karar almıştı. Bu iki kararda da Yevgeniy Prigojin, ABD’nin milli çıkarlarına ve demokratik değerlerine saldırmakla, özellikle ABD ve müttefiklerinin iç politikalarına etki etmekle ve ABD’nin demokratik süreçlerine müdahaleyle suçlanmıştı.

Rus işadamı, bu karar ve suçlamalara karşı ABD Kongresi’ne hitaben 21 Haziran 2020 tarihli açık bir mektup kaleme aldı. Mektupta Fethullah Gülen’den şu şekilde bahsediyordu:

“Diğer devletlerin milli değerlerini, gelenek ve kültürlerine kadar yok etmek için ABD, tüm dünyada düzenli olarak siyasi süreçlere ve seçimlere müdahalede bulunmaktadır. (...) ABD, birçok ülkeden binlerce suçlu, hırsız ve dolandırıcıların parası için bir cennettir. ABD, terörist gruplar kurar, liderlerini barındırır ve ailelerinin güvenliğini garanti eder. ABD, topraklarında tüm dünyadan Fethullah Gülen, Chen Guangcheng, Rıza Pehlevi ve birçokları gibi hainleri yetiştirir ve saklar.”

Medya önüne pek çıkmayan ve Putin’le yakın ilişkileri olduğu bilinen Prigojin’in kamuoyuna açık bir mektup yayımlaması ve Libya’da krizin yükseldiği bir sırada mektubun içeriğiyle doğrudan ilgili olmasa da Fethullah Gülen’e böyle bir atıf yapması “Ankara’ya yönelik Moskova’nın bir mesajı mı var?” sorusunu gündeme getirdi (Aydınlık, 2020b).

Rus özel güvenlik şirketi Wagner’in sahibi Yevgeniy Prigojin (Getty’den aktaran CGTN, 2019).

Ağustos ayında Wagner’in birinci isminin değiştiği de basına yansdı. Uzmanlar, Wagner’deki yönetim değişikliğini yasal olarak varlığı kabul edilmeyen kuruluşun iş formatında yapacağı yeni düzenlemeye bağladılar. Daha önce şirketi yöneten ve Ukrayna ile Suriye’deki faaliyetlerinden sorumlu olan Dmitriy Utkin’in şirketin çalışma metotlarındaki değişiklikten dolayı ayrılacağı dile getirildi. Bu değişiklik ise şu şekilde tanımlanıyor: Artık şirket, askeri harekâtlara doğrudan katılmak yerine askeri-siyasi hazırlık ve işbirliği stratejileri geliştirecek. Wagner’in bundan sonra Libya da dâhil olmak üzere Afrika ülkelerinde sadece danışmanlık ve eğitim desteği vereceği bildiriliyor (Oda tv, 2020).

4 Bkz. Assad, 2020.

Trablus'ta Tutuklu İki Rus Vatandaşı

Aynı dönemde Moskova-Trablus hattı da hareketlenmişti. Bu hareketliliğin merkezinde ise Trablus'ta tutuklu bulunan iki Rus vatandaşı bulunuyordu. 2019'da 16 Mayıs'ı 17'sine bağlayan gece Trablus'ta Rusya'nın Milli Değerlerin Korunması Vakfı'nın (FZNTs) iki çalışanı sosyolog Maksim Şugaley ve çevirmeni Samer Hasan Ali Sueyfan (hem Rus hem Ürdün vatandaşı) devlet başkanlığı seçimlerine müdahale suçlamasıyla tutuklanmış ve Mitiga Cezaevi'ne konmuşlardı.

Rus tarafı, kendi vatandaşlarının serbest kalması durumunda UMH ile işbirliği süreci başlatabileceğini kapalı kapılar ardında dile getiriyordu.

Rus devleti o zamandan beri bu iki ismin serbest bırakılmasını en üst düzeyde ele aldı. Hatta Türkiye'den de yardım talep edildi. Ancak bir sonuç alınamamıştı.

Ancak yukarıda açıkladığımız şekilde den- gelerin değişmesi ve safların daha da netleşmesi sonucu Rus tarafı, kendi vatandaşlarının serbest kalması durumunda UMH ile işbirliği süreci başlatabileceğini kapalı kapılar ardında dile getiriyordu. Stratejik plandaki bu değişikliğin ilk adımları, bu meseleye dayanmıştı.

Geçtiğimiz ay yaşanan gelişmeler, bu anlamda ciddi bir hareketliliğe işaret etti.

3 Haziran 2020 tarihinde UMH Başbakan Yardımcısı Ahmed Muaytik ve Dışişleri Bakanı Muhammed et-Tahir Seyyale, Moskova'ya bir ziyarette bulundu. Ziyaret sırasında Rus Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Savunma Bakanlığı ve güvenlik birimleri yetkilileriyle bir dizi görüşmeler yapıldı. UMH heyeti, Moskova'da ilk defa bu kadar üst düzeyde kabul edilmiş oldu.

Rus Dışişleri Bakanlığı, görüşme sonrasında yaptığı resmi açıklamada karşılıklı çıkara da-

yanan işbirliğinin önümüzdeki süreçte gelişmesinin önündeki temel engelin Trablus'ta tutuklu bulunan iki Rus vatandaşı olduğu vurgulamıştı (Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı, 2020). İki Rus vatandaşının serbest bırakılması durumunda iki hükümet arasındaki ilişkilerde yeni bir dönemin başlayacağı anlaşıyordu.

İki hükümet arasındaki işbirliğine dair işare- tler, Libya tarafından da geldi. Başbakan Yar- dımcısı Ahmed Muaytik, Rus resmi haber ajansı RİA Novosti'ye verdiği demeçte Rusya'nın Lib- ya'da istikrarın tesis edilmesinde çok önemli bir ortak olacağına inandıklarını ifade etmişti. Lib- yalı yetkiliye göre, kendileriyle birlikte çalışacak olan Rus diplomasisi, ülkesindeki askeri gerili- min keskin bir şekilde düşürülmesinde önemli rol oynamaktaydı (RIA Novosti, 2020).

Muaytik, bu yöndeki açıklamalarını ülkesi- ne döndükten sonra da sürdürdü. Libya'da Feb- ruary özel televizyon kanalına konuşan Ahmed Muaytik, Türkiye'yi "stratejik müttefik" şeklinde tanımlamış ve "Rusya da etkin bir ortak olabilir" demişti (Yıldız, 2020).

Daha sonra Libya tarafı, tutuklu bulunan Rusların serbest bırakılacağına dair Rusya Dışiş- leri Bakanlığı'na yazılı güvence de verdi.

Ankara-Moskova Diplomasi Hattı

O günlerde Türkiye ile Rusya arasındaki diploma- si de hızlandı. 8 Haziran'da Dışişleri Bakanları Ça- vuşoğlu-Lavrov, 10 Haziran'da ise Erdoğan-Putin telefon görüşmeleri gerçekleşti. Gündem madde- lerinin başında doğal olarak Libya geliyordu.

Savunma Bakanı Hulusi Akar, 10 Haziran günü katıldığı bir televizyon programında Rus- ya'nın Libya'ya savaş uçakları göndermesi ve Rus paralı askerlerinin varlığıyla ilgili iddiaların hatırlatılması, bunların Türk-Rus işbirliğini na- sıl etkileyeceğinin sorulması üzerine Rusya'nın oradaki askeri varlığına dair birtakım bilgile- ri ve iddiaları resmi açıklamalarla reddettiğini,

Türkiye Cumhuriyeti Savunma Bakanı Hulusi Akar, Rus mevkidaşı Sergey Şoygu ile. (Türkiye Cumhuriyeti İletişim Başkanlığı, 2019)

dolayısıyla bunu tartışmak yerine Rusya ile Suriye'dekine benzer şekilde görüşmek suretiyle sorunların çözülmesi gerektiğini anlattı.

Akar'ın özellikle Rus paralı askerleri ve uçakları konusundaki tavrı önemliydi. Rus tarafının beyanını esas aldı, Astana'ya benzer bir süreçte işaret etti.

Bir de bunların üzerine Rus Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ve Savunma Bakanı Sergey Şoygu'nun İstanbul'a gelecekleri duyuruldu. Ancak bu ziyaret de son anda ertelendi. Ziyaret sonrası karşılıklı açıklamalar, ilişkilerde bir kopma yaşanmadığını gösterdi. Beyanatlara göre, ortak çözüm süreci işliyordu.

UMH ve Türkiye, cephede kazandıkları başarı sonrasında doğal olarak durmak istemiyordu. Bu noktada avantajını kullandıktan sonra ateşkes masasına oturmak en mantıklısıydı. Kahire Deklarasyonu'nun Ankara ve Trablus'ta karşılık bulması beklenemezdi. Rusya da bunun farkındaydı.

Sonuçta, Türkiye ve Rusya heyetleri arasında Ankara'daki müzakereler sonrası ortak bir bildirge de imzalandı. Görüşmelere Moskova'da devam edilmesine karar verildi.

ABD, "Kukla Devlette" Düğmeye Bastı

Libya konusunda Türk-Rus ilişkileri, nesnel ortak çıkarlara rağmen bu gel-gitlerle ilerlerken, Atlantik cephesi ise kendi bütüncül stratejisinden ödün vermeden yeni bir атаğa geçti.

Soçi Mutabakatı'yla Suriye'de önemli kayıplar veren ve "Büyük Kürdistan" projesi ağır hasar alan ABD, son birkaç ayda kukla devlet konusunda tekrar düğmeye bastı. Suriye'nin kuzey-doğusuna sevkیاتlar arttı, PKK/PYD'yle gizli görüşmeler yapıldı. ABD, "koridoru" açmak için askeri, idari ve iktisadi anlamda yeni bir süreç başlattı: Askeri planda PKK/PYD'nin güvenliği sağlanacak, idari planda kukla devletin başkenti ilan edilecek ve hükümetiyle kurumları oluşturulacak, iktisadi planda ise petrol geliriyle ABD koridoruna can suyu verilecekti.⁵

Haziran ayında bu sürecin devamında kendi ifadeleriyle "ABD'nin sponsorluğunda" Suriye'nin bölücü güçleri arasında da birlik sağlandı.⁶ Üstüne ABD-PKK/PYD güçleri arasında petrol anlaşması da imzalandı.

Atlantik Cephesinin Libya'da Astana Korkusu

ABD, Suriye'deki planlarına paralel olarak Libya'da da harekete geçti. Suriye'deki planının işlemesi için Libya'da da hâkimiyet sağlamalıydı. Amerika Birleşik Devletleri Afrika Komutanlığı (United States Africa Command- AFRICOM), 2019 yılında çıktığı Libya'ya geri dönüş sinyallerini vermeye başladı. Amerikan petrol şirketleri de Libya'da neredeyse yok gibi. Exxon Mobil, 2014'te ülkeden ayrılmıştı. Libya pazarından geri kalmak istemeyeceklerdi.

Haliyle Washington ve son dönemdeki düşmanca çıkışlarıyla Paris, ülkede özellikle

⁵ Ayrıntıları için bkz. Perinçek, 2020d.

⁶ Bkz. Rudaw, 2020.

Türkiye ve Rusya'nın etkin olmasından büyük rahatsızlık duyuyordu.

ABD'nin eski Ankara Büyükelçisi Eric Edelman ve ABD Avrupa Komutanlığı eski Komutan Yardımcısı Charles Walt, ABD'nin Libya'da Türkiye ve Rusya'ya karşı hareket etmesi gerektiğini açık bir şekilde dile getiriyorlardı. Ülkede Ankara ve Moskova'nın etkisi son bulmalıydı (Edelman & Wald 2020a; 2020b).

AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikaları Yüksek Temsilcisi Josep Borrell ise aynı fikirleri, senenin başında "Türkiye ve Rusya Suriye'de askeri bir çözümü dayatarak, Doğu Akdeniz'de dengeleri değiştirdiler. Aynı durumun Libya'da gerçekleşmesini kabul edemeyiz" diyerek dile getirmişti. Borrell'e göre, Libya kıyılarında Rus ve Türk askeri üslerinden kimse memnun olmayacaktı. Libya'da yeni bir Astana sürecine izin verilemezdi (Sputnik, 2020).

Astana sürecinin Libya'da tekrarlanması ihtimali, Atlantik kampında ciddi korku yaratmıştır. Aslında Batı'nın bu yaklaşımı, Ankara ve Moskova açısından da uyarıcı olmalıdır. İki ülke de Suriye'den Libya'ya uzanan hatta Atlantik'in hedefidir.

Atlantizmin Fransa'daki ideologlarından Bernard-Henri Lévy de Libya'nın Türkiye ve Rusya arasında paylaşıldığından bahsetmekte ve hararetle bir şekilde Türkiye ile Rusya'nın durdurulmasını talep etmektedir (La Règle du jeu, 2020).

Astana sürecinin Libya'da tekrarlanması ihtimali, Atlantik kampında ciddi korku yaratmıştır. Aslında Batı'nın bu yaklaşımı, Ankara ve Moskova açısından da uyarıcı olmalıdır. İki ülke de Suriye'den Libya'ya uzanan hatta Atlantik'in hedefidir. Çıkarlarının da ortak olması kadar doğal bir şey yoktur.

Çıkarlarının ortaklığını karşı cepheden ABD eski Başkanı Nixon'un torunu ve Richard Nixon Vakfı yöneticisi Christopher Nixon Cox da tespit etmektedir. Torun Nixon'a göre Libya'da Erdoğan ve Putin'in çıkarları kesişmektedir. Her ikisi de, Fransızları Libya'dan kovmak ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin (BAE) etkisini zayıflatmak istemektedir (Zalfaoui, 2020).

Atlantic Council uzmanları da Libya'da Türkiye ve Rusya'nın hem siyasi hem de askeri anlamda ortak bir dil bulabileceğinden endişe ediyorlar. Hatta bu anlaşmanın içinde Suriye'nin de bulunabileceğini öngörüyorlar (Lorient Le Jour, 2020).

Bu koşullarda ABD'nin Libya'ya geri dönüşü ve buna bağlı olarak Suriye'de planlarını hayata geçirmesi, Fransa'nın da Kuzey Afrika'daki eski günlerine kavuşması için Ankara-Moskova arasında olası işbirliğinin engellenmesi ve bu iki ülkenin birbirine düşürülerek saf dışı edilmeleri şart. Bu plan, tekrar ve tekrar denenip duruyor.

Son günlerdeki çift taraflı kışkırtma da bunun bir parçası. İlk başta Al-Watiya üssünün Ruslar tarafından vurulduğu söylentisi yayılıyor, ardından de UMH ve Türkiye'nin Rusları vurduğu haberi çıkarılıyor. Oysa Al-Watiya'nın vurulmasında bütün oklar BAE'yi gösterirken, UMH ise Rusların vurulduğunu resmen yalanladı.

Rusya'yı Kazanmak

Şimdi bütün bunlardan Türk ve Rus yetkililerin ders çıkarması gerekiyor. Aradaki rekabet ve husumetler, bir kenara bırakılmalı, Suriye'de olduğu gibi nesnel çıkarlardan hareket ederek bütüncül bir strateji çerçevesinde ortak bir dil bulunmalı.

Türkiye ve UMH açısından baktığımızda karşıt güçleri eksiltmek ve hatta kendi tarafına çekmek, nihai zafer açısından şart. Ve en önemlisi doğru bir stratejiyle Ankara'yla Trablus, bu süreci kendi lehine değerlendirme imkânına sahip. Doğru politikalarla Rusya ilk başta tamamen tarafsızlaştırılabilir, hatta ardından Sarrac

hükümeti tarafına destek vermesi sağlanabilir. Bu, Libya'daki dengeleri de tamamen Trablus lehine değiştirecektir. Savaşın her anlamda maliyetini düşürecektir.

Bu işbirliğinin zemini, sadece Hafter'ın ABD güdümüne girmiş olması ve savaşı kaybetmesi değil. Moskova, Mavi Vatan stratejisinin Atlantik karşıtı özünü de kavradı. 8 Ocak'ta Putin'in Erdoğan'la Libya konusunda ortak bir nokta bulmasında bu da önemli rol oynadı.

Bununla birlikte Sarrac tarafında savaşan radikal unsurlar, Rusya'nın başka bir endişesi. Sarrac Hükümeti'nin yekpare bir yapı olmadığı biliniyor. Farklı özerk güçlerin ve radikal unsurların olası provokasyonlarına da dikkat etmek gerekiyor. Bu, Rus basınında yürütülen bozguncu aleyhte propagandayı kesmek açısından da fayda sağlayacaktır.

Diğer yandan ve daha da önemlisi Sarrac, Türkiye-Libya mutabakatına imza atmasıyla kendi cephesindeki Atlantikçi güçler tarafından da hedef alınabilir. Bu yönde emareler söz konusu. Fransız dış politikasına yön veren isimlerden biri olan Ortadoğu uzmanı Michel Scarbonchi, ki Paris'in Hafter'e desteğinin mimarlarından, boşuna Sarrac'ın yerine Fethi Başağa'yı önermektedir (Opinion Internationale, 2020).

Trablus'ta UMH askerleri. (Hamza Turkia/ Xinhua, 2020).

Altını çizmek gerekir ki, Atlantik cephesi UMH'den de tamamen elini ayağını çekmiş değildir. BM'nin resmen tanıdığı hükümet olması,

Hafter'in kaybetmeye başlaması, Müslüman Kardeşler'le eskilere dayanan bağlar, Washington ve müttefiklerinin UMH'yi gözden çıkarmasını engellemektedir. O zaman, Atlantik ötesi açısından yapılması gereken olabildiği kadar Trablus'un Türkiye'yle ilişkilerini zayıflatmak ve onu kendi kontrolü altına almaktır. Türkiye'yle ilişkilerin garantisi durumundaki Sarrac, bu nokta engel olarak görülmekte, devamlı Amerikan yanlısı çıkışlarıyla bilinen Başağa ise alternatif olarak değerlendirilebilmektedir.

Önümüzdeki süreçte bütüncül stratejiye sahip bir Türkiye'nin meselenin bu tarafına da dikkat göstermesi önemlidir. ABD, Libya'da ikili oynayacaktır. UMH'nin önünde sonunda "Büyük Kürdistan"ı kurmayı hedefleyen ABD planına alet edilmesine izin verilmemelidir.

Bu, Türkiye'yi doğal müttefiklerinden de koparacak, diğer kriz bölgelerinde ABD'yle yaşadığı sorunlarda yalnız kalmasına yol açacaktır.

Suriye'de ABD'yle savaşırken, Libya'da birlikte hareket edebileceğimize inanmak, kendimizi kandırmamıza ve kukla devlete karşı mücadelenin de zaafa uğratılmasına sebep olur.

Libya'da Astana Modelinin İlk Adımı ve Zaferin Anahtarı

Diğer taraftan yukarıda bahsettiğimiz UMH bölgesinde tutuklu bulunan Rus vatandaşları konusunda atılacak adımlar da Rusya'yla ilgili işbirliği sürecini hızlandırabilir. Mesele, sadece iki Rus vatandaşının serbest bırakılmasından ibaret değildir. Stratejik anlamda önemli sonuçlar doğurabilecektir. Doğu Akdeniz ve Libya'da Astana modelinin kurulmasının ilk adımlarından biri olarak değerlendirilebilir.

Buna mukabil tabii ki Türkiye ve UMH'nin de Libya konusunda Moskova'dan talebi olacaktır. Zıtlıkların törpülenmesine bu türden karşılıklı jestlerle başlanabilir.

ABD, Fransa ve müttefiklerinin Doğu Akdeniz'den Türkiye'yi çıkarma girişiminin, enerji

Washington'un Suriye stratejisi, Doğu Akdeniz, Karadeniz, Kafkasya, Orta Asya vs. planlarından bağımsız değildir. Dolayısıyla Ankara'nın Suriye'de de, Libya'da da, Karadeniz'de de Atlantik planlarını durduracak genel bir stratejiye sahip olması ve buna uygun ittifak ilişkileri kurması lazımdır.

kaynaklarını sömürme çabasının ve Suriye'de yeni "koridor" hamlesinin önlenmesinin gereği, Atlantik planlarına karşı bütüncül bir strateji ve ittifaklar zinciri yaratmaktır. Tekrar edelim. Washington'un Suriye stratejisi, Doğu Akdeniz, Karadeniz, Kafkasya, Orta Asya vs. planlarından bağımsız değildir. Dolayısıyla Ankara'nın Suriye'de de, Libya'da da, Karadeniz'de de Atlantik planlarını durduracak genel bir stratejiye sahip olması ve buna uygun ittifak ilişkileri kurması lazımdır.

Sadece Rusya değil, Suriye ve Mısır'la bu doğrultuda temas edilmesi de Türkiye'nin öncelikleri arasında yerini almalı. ABD tehdidi ancak böyle bütüncül bir stratejiyle bertaraf edilebilir. Bu bütüncül stratejiyi kavramaya Şam ve Kahire'nin de ihtiyacı var. Kendi ülkesinde ABD ve Fransa'yla savaşırken, Libya'da yan yana olmaları Şam açısından da önemli bir çelişkidir.

Emperyalist cephenin hedefindeki bütün ülkelerin kendi aralarındaki rekabete veya husumete göre değil, nesnel çıkarları çerçevesinde bir çizgi belirlemeleri gerekir. Türkiye ve Rusya, bunun ilk adımlarını acil atmak zorunda. ABD'siyle Fransa'sı isteseler de istemeseler de zaten Ankara ve Moskova'yı aynı cepheye yerleştirmiştir.

Dolayısıyla Mavi Vatan stratejisinde ısrar ve Rusya'dan başlayarak müttefik güçleri arttırmak, Doğu Akdeniz ve Libya'daki başarının anahtarıdır.

Karabağ Sorununa Astana Modeli

Güney Kafkasya'da da Karabağ sorunun adil çözümü ve bölgede istikrar ve barışın sağlanması, Doğu

Akdeniz'de olduğu gibi bütüncül bir stratejiden geçmektedir. Ermenistan'ın Azerbaycan'a yönelik son saldırgan tutumu ve ardından yaşanan sınır çatışmaları bunu net olarak bir kez daha gösterdi. Dağlık Karabağ ve 7 rayonda süren işgal, Erivan'a her türlü tertibe başvurma cesaretini veriyor.

Peki, sorunun çözümünden sorumlu olan Minsk Grubu'nun hâlâ kanayan bu yaraya merhem olma şansı var mı? Geçen yıllar, Minsk sürecinin hiçbir bir şekilde sonuç vermeyeceğini net bir şekilde kanıtladı. Süreci yakından takip edenler arasında bu olguya dair şüphesi olan kalmamıştır. Dolayısıyla Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün sağlanması ve Güney Kafkasya'da barış ve huzur ortamının yaratılması artık Minsk Grubu'nun inisiyatifine bırakılamaz.

O halde başka bir mekanizmaya ihtiyaç olduğu kesin. Suriye konusunda Astana sürecinin sağladığı başarı, bölgedeki çatışmaların, özellikle Karabağ meselesinin çözümü açısından da örnek teşkil ediyor. Türkiye, Rusya ve İran, Karabağ sorunuyla Batı ülkelerine oranla hem coğrafi, hem jeopolitik, hem de tarihi açıdan çok daha fazla ilgilidir. Batılı devletlerin müdahalesinin öne geçildiği, bölge ülkelerinin inisiyatifi ele aldığı durumlarda bölgesel sorunlar çok daha rahat ve hakkaniyetli bir şekilde çözülebiliyor.

İran, Rusya ve Türkiye bölgedeki uyuşmazlıklarda Astana Görüşmeleri'nin katkısını vurguladı (CGTN, 2018).

Bu önerinin ardından "Astana sürecinin Dağlık Karabağ sorununda ve Güney Kafkas-

ya meselelerinde işletilmesinin nesnel bir zemini var mı?” sorusunun cevabını tartışmak faydalı olacaktır.

ABD’nin Doğu Avrupa’daki en büyük büyükelçiliği Ermenistan’da bulunmaktadır. Buna bağlı olarak Ermenistan’da çok ciddi bir Amerikan etki alanı ve ajan ağı oluşturulmuştur. Devlet yapılanması içinde de, sivil toplum kuruluşlarında da ciddi yer edinmişlerdir (Aydınlık, 2018). Soros Vakıflarının faaliyetleri de azımsanamayacak kadar fazladır. Geçtiğimiz günler İlham Aliyev de yaptığı açıklamada Ermenistan’ın yasama-yürütme-yargısını Sorosçuların ele geçirdiğini ifade etmiş, Paşinyan hükümetinin Soros’un talimatlarını yerine getirdiğini belirtmişti (Aydınlık, 2020c).

Nikol Paşinyan’ın iktidara gelmesinde bu ağ, önemli rol oynadı. Paşinyan da kendisini iktidara getiren güce bağlılığını attığı adımlarla gösterdi. Zaten içinde bulunduğu siyasal blok, Ermenistan’ın Rusya’yla gümrük birliğinden ve askeri ittifaktan çıkmasını savunuyordu (United World, 2020). Tabii Ermenistan’da Batı yanlısı adımların atılmasını sadece Paşinyan’la da başlatmak doğru olmaz. Paşinyan iktidarı, gelişmekte olan sürecin bir üst aşamaya sıçramasıydı. Artık Ermenistan’ın “ekseninin” kaydığını herkes kabul etmeye başladı.

Buna bağlı olarak son dönemde Ermenistan’da devlet ve siyasi çevrelerinde Rusya’yla işbirliği taraftarlarının (örneğin Robert Koçaryan) tutuklandıkları ve tasfiye edildikleri bir süreç yaşanıyor. Bu “temizlik harekâtı” iş dünyasına da yansdı. Rusya, açık bir şekilde bundan duyduğu rahatsızlığı dile getirdi.

Ukrayna ve Baltık ülkeleri gibi eski Sovyet cumhuriyetlerinde yaşanan İkinci Dünya Savaşı’ndaki Nazi işbirlikçilerinin yüceltilmesi ve kahramanlaştırılması hamleleri Erivan’dan da gelmişti. Başkent merkeze faşist Almanya adına açıktan faaliyet yürütmüş olan Taşnak lideri Garegin Njde’nin heykeli dikilmiş ve açılışa en üst düzeyde devlet yetkilileri de katılmışlardı.

Bu türden icraatlar, eski Sovyet cumhuriyetlerinde Rusya’ya cephe almanın ve Atlantik güdümlüne girmenin en tipik işaretleri arasındadır. Ve bu sebeple, basit bir tarihsel anma gibi değil, bugün açısından stratejik bir tercih olarak kabul edilir.

Çünkü bunun gibi kahramanlaştırmalar, “Rus hegemonyasından kurtuluşu” simgelemek ve toplumsal anlamda da bilinçleri Rusya karşıtı bir mevziye sokmaktır.

Buna benzer adımları, uzun süredir 1915-23 yılları arasında yaşanan olayların değerlendirilmesinde de görmek mümkündür. Paşinyan gibi isimlerin başını çektiği Batı yanlısı Ermeni çevrelerinde sözde “Ermeni soykırımının” ortağı ve hamileri arasında Sovyet Rusya da sayılmaya başlanmıştır. Bu çevrelere göre Türkiye’yle işbirliği yapan Bolşevik Moskova, Ankaralı Ermenistan topraklarını paylaşmış ve soykırımda rol oynamıştır.

Erivan’ın Tovuz Hesabı

Ermenistan, bir taraftan Atlantik cephesinde yerini alırken ve Rusya’yla arası açılırken, doğal olarak bölgede yalnızlaşmaya başlamıştı. Bu yalnızlığın, ülke içinde yaşanan ekonomik ve siyasal krizle birlikte Erivan’ı tedirgin etmemesi mümkün değildi.

Erivan’ın Azerbaycan’la sınırında yer alan Tovuz bölgesine yönelik tertibi de bu bakımdan bir anlam ifade edebilir. Saldırı, işgali altındaki bölgelerden değil, Azerbaycan’la doğal sınırının olduğu yerden gelmiştir.

Burada hemen altını çizelim, Ermenistan, içinde Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan’ın bulunduğu Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü’nün (KGAÖ) üyesidir. İşgal ettiği bölgedeki bir çatışma, KGAÖ’nün ortak savunması kapsamına girmeyecektir. Ancak kendi topraklarına yönelik dışarıdan bir saldırı, Örgüt’ün desteğini almasını sağlayabilecektir.

Yalnızlaşan Erivan’ın temel hesaplarından biri budur. Bir taraftan Batı kampında yerini sağlam-

laştıracak ama diğer taraftan da Azerbaycan'a karşı Rusya ve KGAÖ ülkelerini arkasına alacaktır.

Ayrıca ülke içinde yaşanan ekonomik sorunların ve siyasi gerilimin üstü de örtülecektir. Hükümetin koronavirüsle mücadelede tam bir başarısızlığa uğraması da ülkenin gündeminde önemli bir yer tutmaktaydı. Bu da çatışmalarla ikinci plana itilmiş oldu.

Ermenistan'ın kışkırttığı bu çatışma, Suriye, Doğu Akdeniz ve Libya'da bilfiil Atlantik blokuyla karşı karşıya gelmiş olan Türk Ordusu'nun yeni bir cephe açmasına ve Türkiye'nin gücünü bölmesine de yol açacaktır.

Bunlarla birlikte Ermenistan'ın kışkırttığı bu çatışma, Suriye, Doğu Akdeniz ve Libya'da bilfiil Atlantik blokuyla karşı karşıya gelmiş olan Türk Ordusu'nun yeni bir cephe açmasına ve Türkiye'nin gücünü bölmesine de yol açacaktır. Burada hedefin sadece Azerbaycan olmaması ve Ermenistan'ın da bu planlarda yalnız yer almadığı açıktır.

Ayrıca bu manevra, sadece Moskova'yı Azerbaycan'a karşı kışkırtma hamlesi değildir. Batı'nın tarihten bugüne bölgedeki planlarını gerçekleştirebilmesinin yegâne koşulu olan Türk-Rus çatışmasına da zemin hazırlayacaktır.

Bu çatışmalar karşısında Bakû'nün aciz gösterilmesi, iç karışıklıklara sebep olabilecek, Batı'nın bir türlü güçlendiremediği Azerbaycan'daki turuncu hareketler de Aliyev iktidarını zora sokabilecektir.

Moskova'dan Erivan'a Sert Tepkiler

Ancak bu planın tutması mümkün değildi. Birincisi, Ermenistan savunmada olan değil, saldırgan taraftı. Diğer yandan Türkiye-Rusya, Azerbaycan-Rusya ilişkileri Moskova'nın Bakû ve Ankara'yı hedef almasını mümkün kılmıyor-

du. Ayrıca KGAÖ'deki diğer ülkeler de Türkiye ve Azerbaycan'a düşmanlık yapmazdı.

Ermenistan, Rusya'yı kışkırtmak için Azerbaycan tarafında Ukraynalı paralı askerlerin ve Suriye'den cihatçıların savaştığı yalanlarını da ileri sürdü. Ancak hiçbir şekilde destek bulamadı.

Hatta Erivan, beklemediği tepkilerle de karşılaştı. Türkiye'ye pek de sıcak bakmayan, Russia Today ve Sputnik gruplarını yöneten Ermeni asıllı Margarita Simonyan dahi Erivan'ın yardım talebine çok ağır yanıt verdi. Simonyan'a göre Ermenistan hükümeti Rusya'ya devamlı düşmanlık etmiş ve Rusya'nın suratına tükürmüştü (MK, 2020).

Rus kamuoyunda artık Gümrü'deki üsse Rusya'nın değil, Ermenistan'ın ihtiyacı olduğu konuşulmaya başlandı (Khramchikhin, 2018). Ayrıca Ermenistan'daki ABD'ye ait askeri biyoloji laboratuvarları Rusya'da ciddi bir tehdit algılamasına yol açtı (Belozerov, 2020).

Rus basınında sınır çatışmalarının Paşinyan'ın oğlunun terhisinden 3 gün sonra başlaması da eleştiri sebebi olmuştur (Lenta.Ru, 2020).

İstedikini bulamayan Erivan için "B" planı da hazır. Bu sefer Batı'nın bölgedeki planlarında açıktan rol almanın bahanesi olarak kendi halkını "yalnız bırakıldık" diyerek Rusya'ya karşı kışkırtabilecektir. Amaç, Rusya'nın itibarını Ermeni halkını nezdinde düşürmektir. Bu süreçte ülkede milli çıkarlara zarar verdiği gerekçesiyle Rus televizyonlarının yayını da durdurulur.

Çin'de Yaratabilecek Rahatsızlıklar

Burada dikkat çekilmesi gereken bir diğer nokta ise Bakû-Tiflis-Ceyhan boru hattının ve Bakû-Tiflis-Kars tren yolunun Tovuz'un yakınlarından geçmesidir. Ermenistan'ın bu saldırgan tutumu, sadece Türkiye ve Azerbaycan değil, bölgenin enerji ve ulaşım güvenliği açısından da tehlike yaratmaktadır. Özellikle Bakû-Tiflis-Kars tren yolunun Çin'in önerdiği "Bir Kuşak-Bir Yol" projesi kapsamında yer alması ve bu tren yolu hattıyla ilgili 2019 yılında Ankara-Moskova-Bakû arasında

işbirliği anlaşmasına varılmış olması bu konuda ittifak potansiyellerini de güçlendirmektedir.

Bu arada Ermenistan'ın 2020 yılında ABD'nin öncülüğünde kurulan ve Çin karşıtı faaliyetleriyle dikkat çeken Uluslararası Dini Özgürlük İttifakı'na da kısa bir süre önce katıldığını belirtelim.

Bu olgular, Batı Asya'daki gelişmelerin aslında Çin'den uzak olmadığını gösteriyor. Bu nedenle Çin'in Batı Asya'da daha etkin bir politika izlemesi, ABD karşıtı cepheyi destekleyecek önlemler alması ve Atlantik tehdidiyle karşı karşıya olan ülkelerin egemenliklerini pekiştirecek işbirliklerine girmesi kendi çıkarları adına da ayrıca önem taşıyor.

Statükonun Korunması Dönemi Son Buluyor

Dolayısıyla Rusya, Paşinyan iktidarının Batı yanlısı politikalarından oldukça rahatsızlık duyuyor. Bu durum, Güney Kafkasya'daki güç dengelerinin ve ittifakların yeniden belirlenmesinde Türkiye ve Azerbaycan lehine önemli seçenekler sunuyor. Kremlin'den bunun işaretlerini görmek mümkün.

Karabağ sorunda Moskova, geleneksel olarak statükonun korunmasından yana bir tavır sergilemişti. Bunda Erivan'la ilişkilerin ötesinde herhangi bir çatışmanın bölgeye Batı'nın müdahalesine yol açabileceği endişesi rol oynamıştı. Azerbaycan-Ermenistan çatışması bahane edilerek, Batılı güçlerin bölgeye yerleşmesi ihtimali, statükonun korunması politikasında belirleyici oldu.

Ancak bu politikanın değişmeye başladığı bir süreç yaşandı. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Ermenistan'ın Batı yanlısı çizgisinin devamlı olarak artması, Moskova-Bakû ilişkilerinin siyasi ve ekonomik zeminde daha da güçlenmesi önde gelen sebepler arasındaydı. Artık nesnel olarak Moskova açısından Bakû'yle ilişkiler, Erivan'a oranla daha öncelikli hale geliyordu. Ama diğer taraftan Erivan'a KGAÖ çerçevesinde yükümlülükleri bulunmaktaydı.

Lavrov Planı Devrede

Ancak bunların yanında Azerbaycan Ordusu son 10 yılda oldukça güç topladı ve Ermenistan Ordusu'na kıyasla avantajlı bir konuma geçti. (Bu üstünlük 2016'daki Nisan Savaşı'nda da fiili olarak kendini göstermiştir.) Bu avantajlı duruma dayanarak bundan 5 sene önce Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Rus Devlet Başkanı Vladimir Putin'e Karabağ sorununun gerekirse güç kullanılarak çözüme kavuşturulacağını ifade etti. Bunun üzerine Putin, meselenin barışçıl yollarla çözüleceği konusunda Azerbaycanlı mevkidaşına söz verdi.

Bu sözün üzerine Rus devleti, yeni bir plan üzerinde çalıştı. Daha sonra Lavrov Planı olarak anılan bu öneriye göre ilk etapta işgal altındaki beş rayonun hemen boşaltılması ve Azerbaycan'a iadesi öngörülüyordu. O zamanki Ermenistan Başbakanı Serj Sarkisyan'a bu plan dayatıldı. Sonuçta taraflar, Lavrov Planı'nı kabul etti.

Ancak Sarkisyan'ın Turuncu Devrimle yıkılmasıyla iktidar değişince Paşinyan, Lavrov Planı'nı reddettiğini bildirdi. Dağlık Karabağ sorunda seneler sonra çözüm yolunda atılması planlanan bu adım engellenmiş oldu.

Moskova-Erivan ilişkileri önemli bir krizle daha karşı karşıya kaldı. Putin'in Aliyev'e verdiği söz ise hâlâ geçerliliğini koruyor. Azerbaycan'ın Tovuz'daki provokasyona kararlı bir şekilde cevap vermesi, bir bakıma Rusya'ya verdiği sözün hatırlatılması manasını da taşıyor.

Bütün bu olgular, sonuç alıcı yeni mekanizmaların kurulabileceğini gösteriyor.

Tabii ki Türkiye-Azerbaycan arasında askeri ilişkilerin pekiştirilmesi, askeri tatbikatların yapılması ve son dönemdeki savunma sanayii alanındaki işbirliğinin geliştirilmesi önemli. Ermenistan Savunma Bakanlığı'nın toplantılarında ekrana Türk SİHA'larının yansıtılması ve buna dair önlemlerin tartışılması boşuna değil.

Fakat bunlarla birlikte Ankara-Moskova-Tahrân üçgeninin, yani Astana sürecinin

Karabağ konusunda da işletilmesi kesin sonuç almak açısından hayati önem taşıyor.

Ermenistan Savunma Bakanlığı'nın toplantısından bir görüntü. Ekranda Türk SİHA'sı Bayraktar TB2. (Ruchron, 2020)

Tarihte de bu mekanizma “Ermeni meselesine” son noktayı koymuştu. Kurtuluş Savaşı yıllarında Mustafa Kemal’in Kafkas Seddi olarak adlandırdığı İngiliz işbirlikçisi Taşnak iktidarı, Türk-Sovyet askeri işbirliğiyle yıkılmış ve Güney Kafkasya’da huzur ve barış ortamı sağlanmıştı. Emperyalistlerin desteğiyle işgal edilen topraklar da kurtarılmıştı.

Ankara hükümetinin bütüncül stratejisi, sadece Güney Kafkasya açısından değil, İzmir’i kurtaracak yolu da açmıştı. Bugün de ihtiyaç olan budur. Güney Kafkasya’da işletilecek Astana mekanizması, Suriye, Doğu Akdeniz ve Libya gibi önemli sorunların aşılmasının da anahtarı olacaktır.

Gaz Projelerinde Rekabet Esas Değil

Bunların yanında Azerbaycan gazını Avrupa’ya ulaştıran TANAP’la Rus gazını ulaştıran projeler arasında ilk bakışta bir rekabet varmış gibi gözükse de bütün bu projelerin birbirlerini esas olarak etkilemediklerini söylemek gerekir. Avrupa’nın gaz açığı, bu projelerin sunduğu miktarı karşılamaktadır. Ayrıca Türk Akımı daha sonra yapıldığı için TANAP’ı hesaba katarak projelendirilmiştir.

Rus kamuoyunda da TANAP, rakip olarak değerlendirilmemektedir.

Hatta yukarıda işaret ettiğimiz gibi, TANAP, Türk Akımı ve Kuzey Akımı projeleri, Atlantik cephesinin Doğu Akdeniz’deki EastMed projesine karşı ortak çıkarlara sahiptir.

Diğer taraftan BM kararları ve uluslararası hukuk alanında tam haklılık arz eden mevzii-nin korunması önemli. Daha Karabağ kurtarılmadan İran toprakları üzerinde hak iddia eden tavırlardan veya son dönemde belirli girişimler tarafından ilan edilen “sürgündeki Erivan hükümeti” gibi adımlardan kaçınılmalıdır. İşgal edilen toprakların kurtarılmasına odaklanılmalıdır. Bütün dikkat, enerji ve güç buna yöneltilmelidir.

Potansiyel müttefikleri kaybetmeye yol açacak söylemler ve zaten başarı şansı bulunmayan, ayrıca, sivil de olsa uluslararası planda zor duruma düşürecek girişimler, Dağlık Karabağ davasına da zarar verir.

Güney Kafkasya ve Batı Asya’da Barışın Anahtarı

Rusya açısından da bakılacak olursa terazinin bir tarafında askeri, ekonomik ve stratejik gücüyle Avrasya’da yerini alan Türkiye ve Azerbaycan, diğer tarafta ise Batı’nın güdümüne giren, gittikçe zayıflayan Ermenistan bulunmaktadır. İdeal ortakların kim olduğu açıktır.

Sonuç olarak Türkiye-Azerbaycan birlikteliği ve Türk-Rus-İran işbirliği, ABD’nin Güney Kafkasya’daki planlarını boşa çıkartacak ve yukarıda işaret ettiğimiz üzere tarihte olduğu gibi bölgeye adil bir barış getirebilecektir.

Tabii sadece Güney Kafkasya’da değil, Ortadoğu’dan Doğu Akdeniz’e tüm Batı Asya’da.

Vatan Partisi’nin 21 Haziran 2020’de kabul ettiği, Karadeniz-Akdeniz Dostluk ve Barış Planı, yazıdaki fikirleri tamamlamaktadır. Birlikte değerlendirilmesi faydalı olacaktır. 🌸

VATAN PARTİSİ'NİN KARADENİZ-AKDENİZ DOSTLUK VE BARIŞ PLANI

21 HAZİRAN 2020

1. Karadeniz, Hazar Denizi, Ege Denizi, Akdeniz ve Umman Denizi bölgesinde barışı ve gelişmeyi tehdit eden ABD ve NATO üsleri tasfiye edilmeli, ABD güdümlü bölücü ve yobaz terörüne karşı mücadele desteklenmelidir.

2. Kıbrıs'ın Türk ve Rum halkları ayrı milletlerin mensuplarıdır ve çok acı geçmişleri nedeniyle artık bir arada yaşamaları olanaklı değildir. İki halk geleceklerini kaçınılmaz olarak ayrı ayrı belirlemişlerdir. Türkiye-Yunanistan dostluğu da bu gerçek temelinde sağlıklı bir yola girebilir. Abhazya Devleti de, Abhazya milletin devletidir ve Karadeniz'de barış, istikrar ve güvenlik etkenidir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ve Abhazya Cumhuriyeti'nin bölge ve dünya devletleri tarafından tanınması, ABD'nin hegemonyacı planlarını bozacak, barış, istikrar ve refaha hizmet edecektir.

3. Türkiye'nin Ege ve Doğu Akdeniz'de meşru haklarını koruması, Rusya, Suriye ve Mısır'dan Libya, Tunus, Cezayir ve İtalya'ya kadar Karadeniz ve Doğu Akdeniz ülkelerinin çıkarlarıyla uyumludur. Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de ABD-İsrail-Yunanistan-Güney Kıbrıs askeri ittifakının tehditlerine karşı mavi vatanını savunması desteklenmelidir.

4. Libya'ya ABD merkezli müdahaleye son verilmeli, Libya'nın meşru hükümeti desteklenmeli ve toprak bütünlüğü sağlanmalıdır. Libya'nın BM tarafından tanınan meşru hükümetinin kendi vatanını her yoldan birleştirme mücadelesi, hem hakkıdır, hem de Akdeniz'de barış için biricik çözümdür. Libya petrolü, Libya devleti ve milletininindir.

5. Kırım'ın Rusya Federasyonu'nun toprağı olduğu kabul edilmelidir.

6. Ermenistan'ın Azerbaycan toprağı olan Karabağ'daki işgaline son verilmesi için bölge devletleri ağırlıklarını koymalı ve Azerbaycan'ın vatan bütünlüğü sağlanmalıdır.

7. Suriye'nin toprak ve devlet bütünlüğü ve Suriye'de barış sağlanmalıdır. Suriye, bölücü ve yobaz terör örgütlerinden arınmalıdır. ABD, Suriye topraklarına yığınak yapmaya son vermeli ve Suriye'den çekilmelidir. İran, Rusya ve Türkiye'nin yürüttüğü Astana Süreci ve Türkiye ile Rusya arasındaki Soçi Mutabakatı, barışçı çözümün güvenceleridir.

8. İsrail'in Arap ülkelerinin toprakları üzerindeki işgaline ve Filistin halkı üzerindeki baskılarına son verilmeli, Kudüs başkentli bağımsız Filistin Devleti tanınmalıdır.

9. Türkiye, Rusya, İran, Suriye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Abhazya, Çin Halk Cumhuriyeti, Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti, Venezuela ve Küba'ya yönelik yaptırım ve ambargoların kaldırılması için ortak mücadele yürütülmeli, ülkeler arasında serbest ticaret ve ekonomik işbirliği koşulları oluşturulmalıdır. Dolar Saltanatına son verilmesi ve dünya halklarının refahı için, Millî Paralarla Ticaret geliştirilmelidir.

10. Karadeniz, Hazar Denizi, Ege Denizi, Akdeniz ve Umman Denizi ülkeleri arasında serbest ulaşım, iletişim, turizm, ekonomik ve kültürel gelişme önündeki engeller kaldırılmalıdır.

Kaynakça

- Abay, E. G. (2019, Temmuz 26). Rusya'dan Doğu Akdeniz'de Türkiye ile iş birliği sinyali. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusyadan-dogu-akdenizde-turkiye-ile-is-birligi-sinyali/1541943> adresinden alındı.
- Anpilogov, A. (2020, Ocak 6). İzraili gazoprovod sbлизit Rossiyu i Turtsiyu. *Vzglyad*. <https://vz.ru/economy/2020/1/6/1016897.html> adresinden alındı.
- Assad, A. (2020, Mayıs 14). Haftar owes Russian Wagner Group \$150 million as rift grows over rookie fighters. *The Libya Observer*. <https://www.libyaobserver.ly/news/report-haftar-owes-russian-wagner-group-150-million-rift-grows-over-rookie-fighters> adresinden alındı.
- Aydınlık. (2018, Nisan 4). ABD istihbaratı Erivan'ı sardı. <https://www.aydinlik.com.tr/abd-istihbarati-erivan-i-sardi-dunya-nisan-2018> adresinden alındı.
- Aydınlık. (2020a, Nisan 29). ABD Hafter birliklerini işte bu kampta eğitiyor. <https://aydinlik.com.tr/abd-hafter-birliklerini-iste-bu-kampta-egitiyor-206820> adresinden alındı.
- Aydınlık. (2020b, Haziran 29). Rus Wagner'in kurucusundan Gülen mesajı. <https://www.aydinlik.com.tr/haber/rus-wagner-in-kurucusundan-gulen-mesaji-211638> adresinden alındı.
- Aydınlık. (2020c, Ağustos 4). Aliyev: Ermenistan yönetimi Sorosçu. <https://aydinlik.com.tr/haber/aliyev-ermenistan-yonetimi-soroscu-214993> adresinden alındı.
- Belozarov, O. (2020, Temmuz 17). Igor Korotçenko: Ermenistan'daki ABD'ye ait askeri biyo-laboratuvarlar Rusya'yı tehdit ediyor. *Aydınlık*. <https://aydinlik.com.tr/haber/igor-korotcenko-ermenistan-daki-abd-ye-ait-askeri-biyo-laboratuvarlar-rusya-yi-tehdit-ediyor-213415> adresinden alındı.
- Danilov, I. (2020, Ocak 7). "Tşyotnaya popıtka": Turtsiya protiv novogo "ubiytsı Russkogo gaza". *RIA Novosti*. <https://ria.ru/20200107/1563151322.html> adresinden alındı.
- Edelman, E. & Wald, C. (2020a, Haziran 8). America must act in Libya against Turkey, Russia. *Breaking Defense*. <https://breakingdefense.com/2020/06/america-must-act-in-libya-against-turkey-russia/> adresinden alındı.
- Edelman, E. & Wald, C. (2020b, Mayıs). Turkey's escalation in Libya: Implications and U.S. policy options. *JINSA Gemunder Center's Eastern Mediterranean Policy Project*. <https://jinsa.org/wp-content/uploads/2020/05/Turkey%E2%80%99s-Escalation-in-Libya-Implications-and-U.S.-Policy-Options.pdf> adresinden alındı.
- Khramchikhin, A. A. (2018, Ağustos 27). Komu nujneye rossiyskaya voyennaya baza v Gyumri. *Nezavisimaya Gazeta*. https://www.ng.ru/armies/2018-08-27/7_7297_armenia.html adresinden alındı.
- La Règle du jeu. (2020, Haziran 27). *BHL face à Zemmour*. <https://www.youtube.com/watch?v=cAAcQ15MqCE> adresinden alındı.
- Lenta.Ru. (2020, Temmuz 14). Zaçem mog ponadobitsya konflikt na armyano-azerbaycanskoy granitse. <https://lenta.ru/articles/2020/07/14/konflikt/> adresinden alındı.
- Lorient Le Jour. (2020, Haziran 11). Russie et Turquie, entre jeux de pouvoir et recherche d'accord en Libye. <https://www.lorientlejour.com/article/1221451/russie-et-turquie-entre-jeux-de-pouvoir-et-recherche-daccord-en-libye.html> adresinden alındı.
- MK (Moskovsky Komsomolets). (2020, Temmuz 18). 'Plyunut i rasteret': Simonyan derzko napominala Armenii pro nepriznanniy Kırım. <https://www.mk.ru/politics/2020/07/18/plyunut-i-rasteret-simonyan-derzko-napomnila-armenii-pro-nepriznanniy-krym.html> adresinden alındı.
- Oda TV. (2020, Ağustos 15). Türkiye adını Libya ile duymuştu... Wagner'in başı değişti. <https://odatv4.com/wagnerin-basi-degisti-15082014.html> adresinden alındı.
- Opinion Internationale. (2020, Temmuz 3). Libye: la France et l'Europe doivent intervenir. La chronique de Michel Scarbonchi. https://www.opinion-internationale.com/2020/07/03/libye-la-france-et-leurope-doivent-intervenir-la-chronique-de-michel-scarbonchi_77635.html adresinden alındı.
- Perinçek, M. (2020a, Nisan 22). ABD, Trablus'a saldıracak Hafter birliklerini eğitiyor. *Aydınlık*. <https://www.aydinlik.com.tr/haber/abd-trablus-a-saldiracak-hafter-birliklerini-egitiyor-206099> adresinden alındı.
- Perinçek, M. (2020b, Nisan 26). Hafter'in birliklerini eğiten Amerikalılar. *Aydınlık*. <https://www.aydinlik.com.tr/haber/hafter-in-birliklerini-egiten-amerikalilar-206480> adresinden alındı.
- Perinçek, M. (2020c, Mayıs 7). Hafter'in yanındaki Fransızlar ve İtalyanlar. <https://www.aydinlik.com.tr/hafter-in-yanindaki-fransizlar-ve-italyanlar-207417> adresinden alındı.
- Perinçek, M. (2020d, Mayıs 28). ABD kukla devletin altyapısı için PKK'ya petrol çıkarttırıyor. *Aydınlık*. <https://www.aydinlik.com.tr/abd-kukla-devletin-altyapisi-icin-pkk-ya-petrol-cikarttiriyor-208877> adresinden alındı.

- RIA Novosti. (2019, Ekim 7). Na Kipre proizoşyol skandal iz-za rasistskogo napadeniya na Rossiyanu. <https://ria.ru/20191007/1559509686.html> adresinden alındı.
- RIA Novosti. (2020, Haziran 4). Vitse-premyer PNS Livii Sprognoziroval Snijenie Eskalatsii Konflikta. <https://ria.ru/20200604/1572460181.html> adresinden alındı.
- Rudaw. (2020, Haziran 18). Rojavalı Kürtlerin uzlaştığı Duhok Anlaşması'nın içeriğinde ne var? <https://www.rudaw.net/turkish/kurdistan/180620209> adresinden alındı.
- Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı. (2020, Haziran 3). O Vstreçe S. V. Lavrova s Ahmedom Maytigom i Muhammedom Siyaloy. https://www.mid.ru/web/guest/foreign_policy/international_safety/conflicts/-/asset_publisher/xIEMTQ3OvzcA/content/id/4145579 adresinden alındı.
- Sputnik. (2020, Ocak 16). AB: Rusya ve Türkiye'nin Libya'da Suriye senaryosunu tekrarlamasına karşıyız. <https://tr.sputniknews.com/avrupa/202001161041017378-ab-rusya-ve-turkiyenin-libyada-suriye-senaryosunu-tekrarlamasına-karsiyiz/> adresinden alındı.
- United World. (2020, Temmuz 22). The geopolitics of the conflict between Armenia and Azerbaijan. <https://uwidata.com/12635-the-geopolitics-of-the-conflict-between-armenia-and-azerbaijan/> adresinden alındı.
- Yıldız, H. (2020, Haziran 6). Libya Başbakan Yardımcısı Muaytik: Türkiye ile stratejik ortaklık Libya'nın inşası için sürecek. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/libya-basbakan-yardimcisi-muaytik-turkiye-ile-stratejik-ortaklik-libyanin-insasi-icin-surecek/1867141> adresinden alındı.
- Zalfaoui, Z. (2020, Haziran 30). Libye: Comment le deal turco-russe s'est fait sur le dos de la France et du maréchal Haftar. *Maghreb Intelligence*. <http://www.maghreb-intelligence.com/libye-comment-le-deal-turco-russe-sest-fait-sur-le-dos-de-la-france-et-du-marechal-haftar/> adresinden alındı.
- Peroprëp. (2020, Ocak 7). Poçemu Rossii stoit podderjat Turtsiyu v borbe s İsrailskim gazom. <https://topcor.ru/12624-pochemu-rossii-stoit-podderzhat-turciju-v-borbe-s-izrailskim-gazom.html> adresinden alındı.